

ACADEMIA ROMÂNĂ
ȘCOALA DE STUDII AVANSATE A ACADEMIEI ROMÂNE
ȘCOALA DOCTORALĂ ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE

REZUMATUL TEZEI DE DOCTORAT

DE LA ELISABETHOPOLIS LA DUMBRĂVENI
O ISTORIE A INTERCULTURALITĂȚII (1848-1964)

Conducător de doctorat:

CS I. DR. ADRIAN-SILVAN IONESCU

Student-doctorand:

IOZEFINA POSTĂVARU

2025

Cuvinte cheie: patrimoniu cultural, interculturalitate, inventar topographic, armeni transilvăneni

Teza propune o cercetare interdisciplinară a orașului Dumbrăveni, județul Sibiu – localitate transilvăneană puțin cunoscută, dar cu o istorie complexă, aflată la confluența identităților românești, maghiare, săsești, rrom, evreiești și, în mod particular, armenesci. Studiul abordează evoluția istorică și socială a așezării în etape urbanistice și arhitecturale, de la satul Ibașfalău / Eppeschorf / Ebesfalva, atestat în 1332, până la orașul-reședință de unitate administrativ teritorială din zilele noastre, staționând în intervalul 1848-1964, în limitele căruia propune o reinterpretare a istoriei locale prin prisma *interculturalității*.

Argumentul central al tezei constă în afirmarea valorii intrinseci a patrimoniului arhitectural al Dumbrăveniului și a calității sale de palimpsest material și simbolic al conviețuirii etnice și confesionale. În centrul acestei demonstrații se află moștenirea culturală armeană, în special rolul comunității care a fondat localitatea modernă, ridicând-o, în 1786, până la rangul de oraș liber-regesc, *Elisabethopolis* (Elisabetopol/ Erzsébetváros / Elisabethstadt).

Teza analizează cum declinul progresiv al comunității armenice – accelerat după 1848-1849, în urma înfrângerii revoluției anti-habsburgice maghiare (la care armenii au luat parte activ) și accentuat în secolul al XX-lea prin emigrare și asimilare – a fost compensat de un proces organic de absorbție culturală, generând un peisaj intercultural în care identitățile s-au suprapus și reconfigurat succesiv.

Din perspectivă metodologică, cercetarea se bazează pe interdisciplinaritate: istorie, istoria artei, arheologie urbană, sociologie, patrimoniu cultural și studii interculturale. Un element original îl constituie realizarea *Inventarului topografic al orașului Dumbrăveni*, instrument de cercetare menit să identifice, localizeze, documenteze și să contextualizeze clădirile cu valoare istorică și arhitecturală; inventarierea pe teren a orașului, efectuată în 1996, în cadrul Proiectului româno-german de documentare a localităților săsești din Transilvania, *Denkmaltopographie Siebenbürgen*, s-a prelungit într-o cercetare continuă soldată cu acumularea a numeroase resurse primare inedite și concretizată în participarea la proiecte culturale dedicate cunoașterii, protejării și promovării patrimoniului construit al orașului, în ultimii aproape 30 de ani.

Limitele cercetării sunt recunoscute, în special prin lipsa accesului la fondul arhivistic „Primăria orașului Dumbrăveni” (păstrat la SJAN Alba).

Subtitlul tezei, *O istorie a interculturalității*, reflectă o intenție epistemologică: studierea orașului ca spațiu al interferențelor, al continuităților și discontinuităților culturale, unde arhitectura și structura urbană devin martori materiali ai raporturilor dintre comunități.

Capitolul I – Dumbrăveni în atenția cercetărilor actuale

Primul capitol poziționează cercetarea proprie în contextul istoriografic și științific actual, subliniind disproporția dintre atenția acordată Dumbrăveniului comparativ cu celelalte așezări armenesci din Transilvania, în special cu Gherla.

Teza propune ca explicație a acestei disproporții faptul că, regresul numeric accelerat la sfârșitul secolului al XIX-lea al populației armenice (asimilate deja, prin proprie voință,

celel maghiare), fiind compensat rapid de creșterea numărului de sași care s-au stabilit în Dumbrăveni, a determinat absorbția timpurie a localității în sfera culturală a zonei de colonizare săsească, fără însă a o putea aduce la același nivel de interes ca cel acordat burgurilor medievale *învecinate*, Sighișoara și Mediaș sau satelor cu biserici fortificate de la sud de râul Târnava Mare.

Astfel, deși dispune de o densitate patrimonială similară Gherlei, Dumbrăveni a dispărut de mult, ca oraș armenesc, din conștiința istorică colectivă. Semnificativ în acest sens este uimirea mărturisită de George Călinescu, într-un articol din 1956, în fața proporțiilor colosale ale biserici armeano-catolice din centrul orașului Dumbrăveni, pe care o identifică drept săsească.

Teza constă, în esență, tocmai în reevaluarea moștenirii reale a orașului Dumbrăveni – predominant armeană, demontând premiza proiectului *Denkmaltopographie Siebenbürgen* (1996) în cadrul căruia localitatea urma să fie inventariată ca „așezare săsească”. Această descoperire, pricinuită de aplicarea metodei germane a *inventarierii topografice* a patrimoniului construit, a orientat ulterior cercetarea către o interpretare a istoriei orașului în cheia interculturalității.

În plan internațional, teza este sincronă, complementară și tangentă proiectului european *Armenians in East-Central Europe*, derulat între anii 2008-2013, de Centrul de Cercetare pentru Europa Centrală și de Est al Universității Leipzig / Geschichte und Kultur des östlichen Europa, în colaborare cu Universitatea Catolică „Pázmány Péter” din Budapesta / „Pázmány Péter” Katolikus Egyetem. Acest proiect a antrenat o generație de tineri cercetători care au resuscitat interesul pentru cultura armeană din Europa Centrală și de Est, deschizând și sistematizând arhive, biblioteci, depozite, colecții uitate sau inaccesibile și publicând cataloage ale fondurilor armenesti cercetate, în seria *Armenier im östlichen Europa – Armenians in Eastern Europe*.

Dintre aceștia, istoricul Kovács Bálint, a „descarcerat” și a contribuit la catalogarea atât a *Bibliotecii* cât și a *Arhivei Bisericii Armeano-Catolice din Dumbrăveni* (2011), iar arhitectul Máté Tamáska a publicat, în 2018, volumul *Armenian Townscapes in Transylvania*, analizând orașele Gherla, Dumbrăveni, Gheorgheni și Frumoasa. În care a interpretat peisajul urban armean ca expresie a unei civilizații orientale milenare capabile să asimileze influențe baroce, clasice și moderne. În acest context, Máté citează extensiv studiul meu „Orașul Dumbrăveni, jud. Sibiu. Un sit urban istoric neprotejat” (2010), recunoscând metoda *inventarului topografic* drept un model de referință pentru cercetarea patrimoniului armean transilvănean și „singura inventariere științifică a valorilor arhitecturale ale orașului Dumbrăveni” (Máté, T. *Armenian Townscapes*, pp. 15-31).

Punctul de tangență cu acest proiect a fost participarea mea la Conferința „Erdélyi örmény városképek örökségvédelme” [„Protejarea peisajelor orașelor armenesti din Transilvania”], organizată la Universitatea Catolică „Pázmány Péter”, Budapesta, în 2 mai 2019, unde am comunicat despre „Protejarea peisajului cultural al orașului Dumbrăveni”.

Prin urmare, primul capitol are rolul de a demonstra că teza nu este un demers izolat, ci o contribuție românească într-o dezbatere europeană privind moștenirea culturală armeană și dinamica interculturalității urbane în Europa Centrală și de Est.

Capitolul II – Istoria și monografiile orașului (armenești, săsești, românești)

Acest capitol constituie nucleul istoriografic al tezei, prezentând sinoptic principalele surse documentare și monografii dedicate Dumbrăveniului.

Lucrarea fundamentală rămâne *Szabad királyi Erzsébetváros monográfiája* [„Monografia orașului liber regesc Elisabetopolis”] (1896), publicată de parohul armeanocatolic Ávedik Lukács cu ocazia Millenium-ului maghiar, text considerat până astăzi cea mai amplă și riguroasă descriere a orașului. Monografia include și transcrierea a 21 de documente istorice esențiale – „documente și fragmente din arhiva orașului, (...) prin copii autentificate” (Ávedik, L., *Monografia*, p. 58). În teză, sunt examinate traducerile, edițiile și interpretările succesive ale monografiei lui Ávedik Lukács: versiunea germană semnată de Roland Hönig (2001), *aus sächsischer Sicht* („din perspectivă săsească”); republicarea, la Budapesta, în anul 2004 ; traducerea în limba română (2014), care a făcut textul accesibil unui public mai larg, dar care conține numeroase diferențe de înțelegere a sensului conținutului original, ceea ce a făcut necesar ca referirile din teză la monografia armeană să se facă cu trimitere la ambele ediții; contribuțiile istoricului medieșean Gheorghe Togan, autor al unei monografii a orașului (1980), rămasă inedită, la fel ca și lucrarea *Date monografice ale orașului Dumbrăveni*, (1974), cu contribuțiile profesorilor Radu Tempianu, Magdalena Szempeteri, Gheorghe Togan, Emil Laurențiu.

Compararea acestor surse relevă diferențele de perspectivă etnică și confesională asupra istoriei orașului. Teza demonstrează că fiecare monografie reflectă, implicit, o *identitate colectivă* și o *memorie selectivă*. În acest sens, analiza comparativă a acestor surse devine o metodă de studiu a interculturalității – nu doar o succesiune de date, ci o interpretare plurală a trecutului comun.

Subcapitolul II.2., *Evoluție istorică și etape de dezvoltare urbană* este o extracție și sistematizare critică a resurselor utilizate. În sprijinul obiectivării perspectivei istorice, parcurgerea etapelor se face simultan cu trimiterea, prin indicativ numeric de tip [Inv. 000], la poziția din *Inventarul topografic* corespunzând imobilului/imobilelor asociate evenimentului evocat, inclusiv prin identificarea sa cartografică [C(arou) 000] din Anexa - „Hărți”, a prezentei teze.

Rezultatul acestei analize – uneori diferit de ceea ce este îndeobște cunoscut – este conturarea unei imagini dinamice a Dumbrăveniului ca *oraș* al stratificărilor identitare, în care patrimoniul material devine un depozitar al memoriei interculturale.

Capitolul III – Istoria orașului încapsulată în patrimoniul cultural construit

Acest capitol este cel mai consistent din punct de vedere analitic, fiind centrat pe relația dintre istoria socială și forma urbană a Dumbrăveniului.

Capitolul abordează protecția patrimoniului cultural construit din orașele transilvănene Dumbrăveni și Gherla, evidențiind importanța istorică a acestor așezări în contextul urbanistic al secolelor XVIII-XIX. Ridicate, în 1786, respectiv 1791, la rangul de Orașe libere regești, la doar puțin peste 100 de ani de când fuseseră întemeiate, Dumbrăveni/Elisabethopolis și Gherla/Armenopolis pot fi considerate localități-performer ale urbanismului istoric în Transilvania.

Astăzi, orașele Dumbrăveni și Gherla, afectate economic și social de comunism și tranziției, pot conta pe capitalul patrimoniului construit istoric, bine preservat tocmai din cauza precarității economice. Armonioasele ansambluri urbane – alcătuite în secolele XVIII-XIX

de armeni în jurul castelelor medievale Apafi și Martinuzzi, satelitate și ulterior penetrate de o complexă locuire multiethnică – oferă societății de astăzi șansa valorificării culturale și economice, cu condiția de a fi, mai întâi, (re)cunoscute.

În Dumbrăveni, protecția patrimoniului s-a realizat inconsecvent în comparație cu Gherla, deși, privită *din perspectivă istorică*, cele două orașe au avut, inițial, o reprezentare similară în Lista Monumentelor din Ungaria (1905), Gherla figurând cu 4 poziții, iar Dumbrăveni cu 3 poziții. În prezent, pentru Gherla, „Lista Monumentelor Istorice din România” instituie protecția legală asupra întregului oraș istoric armenesc – ca *ansamblu urban*, în timp ce orașul Dumbrăveni figurează în LMI cu doar 4 monumente istorice de arhitectură clasate individual.

Acest decalaj este explicat în Subcapitolul III.2. al tezei, *Atitudini în protejarea patrimoniului construit istoric. Continuități și discontinuități între guvernări, regimuri, etnii și confesiuni (1848-1956)*, din care răzbate din nou, importanța *Inventarierii* patrimoniului construit. Aparținând administrativ, din 1968, județului Cluj, Gherla a făcut obiectul repertorierii monumentelor istorice ale județului, întreprinsă între anii 1970 și 1977, de către Institutul de Arheologie și Istoria Artei din Cluj, cu aplicarea principiilor de elaborare a Listei Monumentelor Istorice (anexă a HG nr. 661/1955) sub egida Academiei Române, care prevedeau extensia umbrelei de protecție și în afara „arhitecturii majore” (vestigii antice, cetăți, palate, biserici), incluzând arhitectura civilă, vernaculară și industrială, „dovezi materiale ale dezvoltării culturii sau ale desfășurării unor evenimente importante din trecutul său”.

Patrimoniul construit al orașului Dumbrăveni – extras din contextul său administrativ istoric (comitatul Târnava) și trimis, prin reforma administrativă din 1968, la extremitatea județului Sibiu – pentru care literatura de specialitate se ocupă exclusiv de Castelul Apafi și de cele două biserici baroce ale orașului, nu a făcut *însă subiectul niciunor studii, inventarieri sau cercetări arhitecturale* - urbanistice înainte de schimbarea regimului politic al României, în 1989.

Subcapitolul III.3. *Un monument istoric pierdut și avatarul său* surprinde carențele protejării patrimoniului din Dumbrăveni, ilustrate prin soarta bisericii romano-catolice ridicate pe domeniul Apafi de la Ebesfalva la începutul secolului al XVI-lea și trecută ulterior prin tipuri alternative de proprietate și de confesiune. *Înscrisă*, în anul 1905, în Lista Monumentelor din Ungaria, în formularea „Biserica romano-catolică reconstruită în 1727”, a fost închisă în același an, iar în anul 1918 a fost demolată, în ciuda statutului său de monument istoric. Pierderea nu este sesizabilă în Lista Monumentelor Istorice din România, întrucât, în LMI 1955, care păstrează constanta celor 3 poziții pentru Dumbrăveni din Lista Monumentelor Istorice din Ungaria (1905), apare o „Biserică romano-catolică”, *însă este vorba despre mult mai recenta biserică* „Sf. Apostoli Petru și Pavel” a fostei mănăstiri Mechitariste (1795-1798).

Pierderea, aparent fără urmă și substituirea celei mai vechi biserici a orașului – monument istoric ilustrează sensibilitatea patrimoniului construit la schimbările funciare, financiare, ideologice și politice; fenomenul atrage în același timp atenția, în subcapitolele III.3.2 și III.3.3., asupra *limitelor* atât ale *Înscrierii în Lista Monumentelor Istorice*, cât și ale *Izvoarelor scrise* (documentele și reprezentările cartografice vechi oferă o imagine fragmentată și discontinuă a acestei biserici) și pledând, din nou, pentru metoda *Inventarului topografic*, în care referiri la vechea biserică se fac la pozițiile [Inv. 4], [Inv. 24], [Inv. 54],

[Inv.100], [Inv. 155]. Investigarea aprofundată *in situ* și corelarea resurselor permit clarificarea și obiectivarea memoriei asupra unor edificii dispărute, a căror uitare ar dezechilibra tabloul trecutului unei localități.

Capitolul demonstrează că, în pofida pierderilor de acest gen, structura urbană fundamentală a orașului s-a păstrat aproape intactă, iar densitatea clădirilor cu valoare istorică și arhitecturală pe care le-am identificat a oferit argumentul pentru propunerea de instituire a unei *Zone construite protejate* prin Planul Urbanistic General.

Capitolul IV – Casa cu Madona Claudiopolitana din Dumbrăveni. O imagine a interculturalității

Acest capitol funcționează ca un studiu de caz central al tezei și ilustrează concret felul în care ideea de interculturalitate se reflectă în arhitectură și iconografie.

„Casa cu Madona Claudiopolitana” reprezintă un monument singular între celelalte case construite în secolul al XVIII-lea în piața centrală a orașului, fiind decorată cu o nișă ce adăpostește o statuie a Fecioarei Maria, una din lunga serie a cōpiilor după icoana miraculoasă a Fecioarei înlăcrimate de la Nicula. Luată din biserica ortodoxă și așezată pe altarul Bisericii Piaristilor din Cluj (Claudiopolis), această imagine a Fecioarei a devenit un simbol al reinstaurării credinței catolice în Transilvania, după Reforma religioasă. Cinstirea ei însă, perpetuată până astăzi, face parte dintr-un cult ce reunește toate confesiunile creștine ale regiunii (ortodocșii, greco-catolicii, romano-catolicii, armeano-catolicii, reformații). În Dumbrăveni, imaginea Madonei, așezată pe fațada unei case civile reprezintă un gest de afirmare religioasă și identitară. În acest context, subcapitolul *IV.2. Madona Claudiopolitana din Dumbrăveni. O îndreptare* constituie și un gest reparatoriu, întrucât, întreaga literatură de specialitate plasează în mod eronat imaginea Madonei Claudiopolitane din Dumbrăveni în Biserica armeano-catolică.

Prin analiza detaliată a contextului politic, social și confesional, am încercat să demonstrez că edificiul nu este doar o relicvă devoțională, ci și un *indicator al bunei guvernări*. Madona Claudiopolitana devine un simbol al medierii culturale: o reprezentare creștină comună tuturor confesiunilor, integrată într-un spațiu urban multietnic.

Capitolul V – Inventarierea monumentelor istorice din Dumbrăveni

Capitolul sintetizează rezultatele concrete ale documentării și cercetării de teren a patrimoniului construit din Dumbrăveni, începute în anul 1996, în cadrul *Proiectul româno-german de inventariere a localităților de colonizare săsească* și reluate, după anul 2007, în investigații proprii, care continuă, de altfel, și în prezent. Inițiată pe fondul exodului generalizat al sașilor din Transilvania de după 1989, *inventarierea topografică* din Dumbrăveni a condus, de fapt, la revelarea contribuției cruciale a armenilor la fondul construit al orașului, pe care sașii l-au preluat, treptat, după 1848-1849. Cercetarea a condus la identificarea a peste 200 de clădiri cu valoare istorică și arhitecturală, un uriaș decalaj față de cele doar cinci imobile clasate în Lista Monumentelor Istorice. Am interpretat această subreprezentare și ca simptom al unei percepții incomplete asupra valorii interculturale a orașului.

Dezvoltând metodologia germană a *Inventarului topografic*, am descris fiecare dintre aceste 200 de imobile, grupându-le pe străzi ordonate alfabetic (de la „1 Decembrie 1918” până la „Tudor Vladimirescu”). Pentru fiecare obiectiv sunt indicate: adresa actuală, denumirile succesive ale străzii, datarea, persoane și evenimente asociate, tipologia și descrierea arhitecturală, funcțiunea inițială și actuală, starea de conservare și tipul de proprietate avut la momentul inventarierii. Toate obiectivele *Inventarului* sunt ilustrate prin cel puțin o fotografie, însoțită de anul în care a fost realizată. Un rol important l-a jucat interacțiunea nemijlocită, repetată de-a lungul anilor, cu locatarii sau utilizatorii imobilelor.

Prin acest instrument, teza oferă o cartografie a memoriei urbane, care permite nu doar localizarea fizică a clădirilor, ci și reconstituirea rețelei sociale și culturale care le-a generat.

Subcapitolul V.2.1. *Planul Urbanistic General* descrie impactul rezultatelor inventarierii asupra anvergurii *Zonei construite protejate* propuse, care s-a extins până la include întreg centrul istoric al Dumbrăveniului (aprox. 60 ha), argumentată prin vechimea construcțiilor, coerența morfologică, densitatea valorilor arhitecturale și reprezentativitatea pentru toate etniile orașului.

Astfel, capitolul V, transformă teza într-un proiect aplicabil de politică culturală și urbanistică, care depășește cadrul descriptiv și propune soluții concrete pentru protejarea unui oraș multicultural.

Concluzii

Doar aplicând metoda *Inventarului topografic* am putut identifica, topografic și administrativ, locurile relevante pentru evenimentele din evoluția istorică a orașului Dumbrăveni, percepută, cum am văzut, atât de diferit din cauza perspectivelor etno-politice diferite. De pildă, am putut indica cu precizie imobilul din Dumbrăveni *în care și-a stabilit Stephan Ludwig Roth cartierul general de comisar imperial în contextul Revoluției de la 1848-1849*, chiar dacă monografia armeană și monografia săsească oferă indicii divergente.

„Inventarul topografic” a înregistrat acumulările și mutațiile istoriei orașului Dumbrăveni, concretizate într-o arhitectură de înaltă calitate și specificitate *și a devenit, prin includerea concluziilor sale în Planul Urbanistic General*, un instrument de protecție a patrimoniului construit.

Concluziile tezei sintetizează rezultatele cercetării și reafirmă ipoteza de la care aceasta a pornit: Dumbrăveni este un exemplu paradigmatic al modului în care patrimoniul construit poate reflecta și susține interculturalitatea.

Contribuția științifică

Consider că lucrarea aduce contribuții semnificative în trei direcții: documentarea inedită a patrimoniului construit din Dumbrăveni (prin *inventarierea topografică*); introducerea conceptului de *interculturalitate* în analiza urbanistică; integrarea cercetării locale în contextul european al studiilor armenice și al protecției patrimoniului.

CUPRINS

Lista cu abrevieri și simboluri	4
INTRODUCERE	
Argument	5
Motivație și limitele cercetării	6
„O istorie a interculturalității”. Justificarea subtitlului	7
Așezarea armenilor în Transilvania. Introducere la temă	8
CAPITOLUL I. Orașul Dumbrăveni în atenția cercetărilor actuale	12
I.1. Proiectul european „Armenians in East-Central Europe”	12
I.2. Cercetarea proprie din perspectivă europeană	15
CAPITOLUL II. Istoria și monografiile orașului (armenești, săsești, românești)	18
II.1. Monografia armenească (1896), resursă universală	18
II.2. Evoluție istorică și etape de dezvoltare urbană	19
CAPITOLUL III. Istoria orașului încapsulată în patrimoniul cultural construit	33
III.1. Moștenirea orașelor libere regești Dumbrăveni și Gherla	33
III.2. Atitudini în protejarea patrimoniului construit istoric. Continuități și discontinuități între guvernări, regimuri, etnii și confesiuni (1848-1956)	33
III.3. Un monument istoric pierdut și avatarul său	37
III.3.1. Cea mai veche biserică din Dumbrăveni și riturile sale alternative ...	37
III.3.2. Înscrierea în Lista Monumentelor Istorice. Potențial și limite	39
III.3.3. Izvoarele scrise. Potențial și limite	42
CAPITOLUL IV. Casa cu Madona Claudiopolitana din Dumbrăveni. O imagine a interculturalității	45
IV.1. Introducere istorică și context confesional	45
IV.2. Madona Claudiopolitana din Dumbrăveni. O îndreptare	49
IV. 3. Madona Claudiopolitana din Dumbrăveni. Indicator al <i>Bunei</i> <i>guvernări</i>	52
CAPITOLUL V. Inventarierea monumentelor istorice din Dumbrăveni	54
V.1. Rolul Academiei Române în Inventarierea Monumentelor Istorice ...	54
V.2. Proiectul de inventariere a patrimoniul construit din Dumbrăveni	54
V.2.1. Instituirea protecției patrimoniului cultural construit prin Planul Urbanistic General	56
V.3. Inventarul topografic al orașului Dumbrăveni	56

V.3.1. Imobile cu valoare istorică și arhitecturală identificată	57
Strada „1 Decembrie 1918”, fostă: „Kameller”; „23 August”	57
Strada „Avram Iancu”, fostă: „Nemes-utca”; „Gorovei Iacob”, „Dr. Russel”; „Recoltei”	61
Strada „Simion Bărnuțiu”, fostă: „Kapdebo”	78
Strada „Nicolae Bălcescu”, fostă: „Sf. Maria”	79
Strada „Erou Bumbea”, în vechiul „Sat”	81
Piața „Timotei Cipariu”, fostă: „Nagy-utca”; „Elisabeth / Erzsébet/ Elisabeta”; „Principele Nicolae”; „Piața Republicii”	82
Strada „Crișan”, fostă: „Barom” [Piața de vite]; „Szölök utca”; „Sf. Gheorghe Sub Vii”	96
Strada „Cuza Vodă”, fostă „Apafi”	98
Strada „Constantin Dobrogeanu Gherea”, fostă: „Sf. Ioan”; „Sântioanei”	105
Strada „Gheorghe Doja”, fostă: „Nemes-utca / Nemeșilor” (până la str. Nicolae Bălcescu)	109
Strada „După Cetate”, fostă: „Várköz-utca”, drum în interiorul Castelului Apafi	118
Strada „Mihai Eminescu”, fostă: „Nagy-utca”; „Bd. Elisabeta”; „Bd. Regina Maria”; „Bd. Lenin”	119
Strada „Gării”	144
Strada „Octavian Goga”, fostă: „Șanțului”	145
Strada „Mihail Kogălniceanu”, fostă: „Morii” (până la strada Tâmavei)	146
Strada „Muzicanților”	148
Strada „Pandurilor”	148
Strada „Teilor”, fostă: „Kiss-utca”; „Kiss Erno”; „Mică”; „Petőfi Sandor”	149
Strada „Aviator Aurel Țifrea” (erou al Aviației române din cel de-al Doilea Război Mondial), fostă: „Piața Mănăstirii”; „Pompierilor”	157
Strada „Tudor Vladimirescu”, fostă: „Raphael” (de la str. Mihai Eminescu până la str. Simion Bărnuțiu); „Regele Ferdinand”	160
CONCLUZII	171
BIBLIOGRAFIE	177
ANEXE Inventar topografic - Hărți	191

BIBLIOGRAFIE

Surse inedite

Arhivele Naționale, Serviciul Arhive Naționale Istorice Centrale, Biroul Arhive economice (AN-SANIC), Fond: Casa de Administrare și Supraveghere a Bunurilor Inamice (C.A.S.B.I.): Dosare Persoane Juridice, Inventar: nr. 3440, Litera M, nr. 329; Inventar: nr. 3441, Litera R, nr. 243; Litera W, nr. 1, nr. 117. Dosare Persoane Fizice, Inventar: nr. 3414, nr. nr. 17, 23, 37, 38, 46, 63, 70, 135, 136, 156, 157, 188, 205, 207, 211, 212, 243, 244, 261, 264, 268, 269, 320, 322, 333, 348, 355, 357, 361.

Serviciul Județean Sibiu al Arhivelor Naționale, (SJSBAN), Nr. inv. 271, Fond: Tăbăcăria Liviu Marțian Dumbrăveni, Ani extremi 1937-1948.

Arhiva *Proiectului romano-german de inventariere a localităților de colonizare săsească din Transilvania*, Siebenbürgisch-Sächsische Kulturrat e. V., Schloss Horneck, Gundelsheim/Neckar; localitatea Dmbrăveni, 1996: Fișe de inventariere monumente istorice (autor Iozefina Postăvaru) și fotografii de inventariere monumente istorice (autori Ioan-George Andron și George Dumitriu).

Documentare asupra patrimoniului construit istoric al orașului Dumbrăveni (fotografii, fișe și note de teren), Iozefina Postăvaru (1996-2024).

Fotografie înrămată reprezentând „Biserica Latină” (demolată) și text explicativ scris pe verso. Casa parohială romano-catolică, Dumbrăveni.

Arhiva Consistoriului Evanghelic Districtual Mediaș, *Inventarul Comunității bisericești C.A. din Dumbrăveni*, 1967 (Inventar Neicov).

Carte Funciară în extenso, manuscrisă, Centrul Școlar de Educație Incluzivă Dumbrăveni.

Primăria Dumbrăveni. Nomenclator Stradal 1990-2015.

Primăria Dumbrăveni. Fotografie cu text explicativ (copie xerox), Biserica ortodoxă din P-ța Timotei Cipariu (demolată).

arh. Doina Bubulete, Iozefina Postăvaru, „Studiu de fundamentare pentru actualizarea Planului Urbanistic General, Oraș Dumbrăveni”, 2018, proiectant general S.C. Experiment Proiect S.R.L, Cluj-Napoca.

Surse editate

Dicționare, enciclopedii, compendii

Academia Română. *Istoria Românilor, Constituirea României Moderne (1821-1878)*, vol. VII, tom I, ediție coordonată de Dan Berindei, București, Ed. Enciclopedică, 2003.

Academia Română. *Istoria Românilor, România întregită*, vol. VIII, ediție coordonată de Ioan Scurtu, Petre Otu, București, Ed. Enciclopedică, 2003.

Bibliografia istorică a României II. Secolul XIX, Tom 1., București, Editura Academiei R.S.R., 1972.

Fabini, Hermann, *Atlas der siebenbürgisch-sächsischen Kirchenburgen und Dorfkirchen*, Band I, Monumenta Verlag Hermannstadt und Arbeitskreis für Siebenbürgische Landeskunde e.v. Heidelberg, 1998 (Fabini, *Atlas*).

Machat, Christoph (Hrsg./Ed), *Denkmaltopographie Siebenbürgen / Topografia monumentelor din Transilvania*, Band 3.3: 1995; Band 5.1.1 1999; Band 3.4 2002; Band 4.1 2002; Band 5.7.1 2011, Köln: Rheinland-Verlag GmbH, 1995-2011 (Machat, *Denkmaltopographie*).

Muraru, Andrei (Coord.), *Dicționarul penitenciarelor din România comunistă (1945-1967)*, volum apărut sub egida Institutului de Investigare a Crimelor Comunismului din România. Studiu introductiv de Cristina Roman, postfață de Marius Oprea, IICCR, Polirom, Iași, 2008 (Muraru, *Dicționarul*).

Rudolf <Österreich, Erzherzog, 1858-1889>, *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild*, Ungarn: Band I, II., Wien, Verlag Kaiserlich-königl. Hof- u. Staatsdr., 1888, 1891 (Rudolf, *Die österreichisch-ungarische*).

Szabó, M. Attila (szerk. Ed.), Erdély, Bánság és Partium történeti és közigazgatási helységnévtára / Dicționarul istoric și administrativ al localităților din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș, - 1. A-O - 2. P-Z, Pro-Print Könyvkiadó/Editura, Csíkszereda/Miercurea Ciuc, 2004.

Varga, Attila, Gabriela Rus, *Dicționarul arhitecților din Transilvania în perioada dualismului austro-ungar*, Vol. I-II, Cluj-Napoca, Ed. Argonaut, 2016. (Varga, Rus, *Dicționarul*)

Dicționare statistice

Bolovan, Ioan, Crăciun, Bogdan, *Consignatio Statistico-Topographica singulorum in Magno Principatu Transylvaniae*. [Înregistrarea topografică statistică a persoanelor fizice din Marele Principat al Transilvaniei] - Transilvania la 1829 – 1931, Editura Presa universitară clujeană, Cluj-Napoca, 2003.

Gámán, Zsigmond, *Helységnévtár. Erdély (és a Partium) minden községének betűrendes névtára. Az 1854-diki és a visszaállított alkotmányos felosztás szerint, a postakerületek és hadfogadó-telepek, valamint a lakosság számának a legújabb népszámlálás szerinti kimutatásával*. 2. Kiadás. [Indice de localități. Indicele alfabetic al tuturor comunelor din Ardeal (și Partium), potrivit împărțirii din 1854 și a împărțirii constituționale restaurate, cu indicarea districtelor poștale și a cazărmilor, precum și a numărului locuitorilor după cel mai recent recensământ. Ediția 2], Kolozsvárt [Cluj], Stein János, 1863.

Tafeln zur Statistik der Österreichischen Monarchie. III–XXI (1830–1848). Wien 1831–1853; N. F. I–V (1849–1865). Wien 1854–1866.

Wagner, Ernst, *Historisch-statistisches Ortsnamenbuch für Siebenbürgen. Mit einer Einführung in die historische Statistik des Landes*, in „Studia Transylvanica” (Ergänzungsbände des siebenbürgischen Archivs), Band IV, Vienna: Böhlau Verlag, 1977 (Wagner, *Ortsnamenbuch*).

Recensăminte

- [1850] *Recensământul din 1850. Transilvania*, ediția a II-a, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2004.
- [1857] *Recensământul din 1857. Transilvania*, ediția a II-a, Editura Staff, Cluj-Napoca, 1997.
- [1869] *Recensământul din 1869. Transilvania*, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2008.
- [1850] *Recensământul din 1880. Transilvania*, Editura Staff, Cluj-Napoca, 1997.
- [1890] *Recensământul din 1890. Transilvania și recensământul Țiganilor din 1903*, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2009.
- [1900 I] *Recensământul din 1900. Transilvania*, [vol. I], Editura Staff, Cluj-Napoca, 1999.
- [1900 II] *Recensământul din 1900. Transilvania*, vol. II. *Populația după ocupații*, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2006.
- [1901-1910 I] *Mișcarea naturală a populației între 1901-1909. Transilvania*, vol. I. *Evenimente demografice*, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2005.
- [1910 I] *Recensământul din 1910. Transilvania*, [vol. I], Editura Staff, Cluj-Napoca, 1999.
- [1910 II] *Recensământul din 1910. Transilvania*, [vol. II], *Populația după ocupații*, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2006.
- [1930] *Recensământul din 1930. Transilvania*, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2011.
- [1941] *Recensământul din 1941. Transilvania*, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2002.
- [1948] *Populația Republicii Populare Române la 25 Ianuarie 1948. Rezultatele provizorii ale recensământului*, Institutul Central de Statistică, București, 1948.
- [1956 I] *Recensământul populației din 21 Februarie 1956. Structura social-economică a populației*, vol. I. *Populația activă, populația pasivă; Grupe sociale; Ramuri, subramuri de activitate*, Direcția Centrală de Statistică, București, 1960.
- [1966/1 (I)] *Recensământul populației și locuințelor din 15 Martie 1966. Regiunea*

Braşov, vol. I. *Populație*, Direcția Centrală de Statistică, București, 1968.

[1966/2 (II)] *Recensământul populației și locuințelor din 15 Martie 1966*, vol. II. *Populația pe vârste și sexe*, Direcția Centrală de Statistică, București, 1970.

[1966/8 (VIII)] *Recensământul populației și locuințelor din 15 Martie 1966*, vol. VIII. *Gospodăria*, Direcția Centrală de Statistică, București, 1970.

[1966/9 (IX)] *Recensământul populației și locuințelor din 15 Martie 1966*, vol. IX. *Clădiri după scopul în care sunt folosite, perioada și materialul de construcție*, Direcția Centrală de Statistică, București, 1970.

[1966/11 (XI)] *Recensământul populației și locuințelor din 15 Martie 1966*, vol. XI. *Partea Întâi. Locuințe*, Direcția Centrală de Statistică, București, 1970.

[1977 I] *Recensământul populației și al locuințelor din 5 Ianuarie 1977*, vol. I. *Populație – Structură demografică*, Direcția Centrală de Statistică, București, 1980.

1992 I] *Recensământul populației și locuințelor din 7 Ianuarie 1992*, vol. I. *Populație – Structură demografică*, Comisia Națională pentru Statistică, București, 1994.

1992 III] *Recensământul populației și locuințelor din 7 Ianuarie 1992*, vol. III. *Clădiri – Locuințe – Gospodăria*, Comisia Națională pentru Statistică, București, 1994.

Colecții de presă

Dumbrăveniul Cultural. Publicație a Despărțământului ASTRA „Timotei Cipariu”, Dumbrăveni, Anul I Nr. 1, 2011, Anul II Nr. 2, 2012, Anul III Nr. 3, 2013, Anul I Nr. 1, 2014, Anul V Nr. 5, 2015.

Erzsébetváros és vidéke – *Erzsébetvárosi hírlap. Társadalmi, közművelődési, közigazgatási és közgazdasági hetilap* [Dumbrăveni și împrejurimile sale – Ziarul de Dumbrăveni. Săptămânal social, cultural, administrativ și economic], Erzsébetváros [Dumbrăveni], 1903-1905, 1906–1912.

Bibliografie Specială

Ács, Zoltán, *Nemzetiségek a történeti Magyarországon* [Nationalitäten im historischen Ungarn], Budapest, 1996.

Adam, Iosif I., Pușcaș, Ioan (Ed.), *Izvoare de demografie istorică, vol. II. Secolul al XIX-lea-1914. Transilvania*, Direcția Generală a Arhivelor Statului din Republica Socialistă România, București, 1987.

Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Maria M., „Frederico Veterani”, în *Călători străini despre Țările Române*, Supliment II, Coordonator: Ștefan Andreescu, Editura Academiei Române, București, 2016.

Andron, Ioan George, „Evoluția istorică a orașului Dumbrăveni, jud. Sibiu”, în *Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice (BCMI)*, 2000, nr. 1-4, pp. 45-56 (Andron, *Evoluția*).

Ávedik, Lukács, *Szabad királyi Erzsébetváros monográfiája* [*Monografia oraşului liber regesc Dumvrăveni*], Szamosújvár 1896, Budapest, 2004 (Ávedik L., *Monográfiája*).

Idem, *Monografia oraşului liber regal Elisabethopolis*, traducere Mihail Szabo, Ed. Ararat, Bucureşti, 2014, cu o prefaţă de Lucian Nastasă-Kovács. (Ávedik L., *Monografia*).

Barmeyer, Christoph: *Taschenlexikon Interkulturalität* [Lexicon de buzunar: Interculturalitatea]. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2012. <https://www.hyperkulturell.de/interculturalitate/>

Bein, Daniel, „Armenier in Siebenbürgen, Anmerkungen zur Identität einer «kleinen Minderheit»“, in *Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde*, 21. (92.) Jg., (1998). Heft 2, pp. 143-167 (Bein, *Armenier*).

Benkő Nagy, Margit, *Várak, kastélyok, udvarházak, ahogy a régiek látták. XVII–XVIII. századi erdélyi összeírások és leltárak* [Cetăţi, castele, curii, văzute cu ochii contemporanilor. Conscriptii şi urbarii transilvane din secolele XVII–XVIII.] Kriterion, Bukarest, 1973 (B. Nagy, M. *Várak*).

Benkő Nagy, Margit, „A barokk Szamosújvár születése” [Apariţia barocului în Gherla], in *Építés–Építészettudomány* [Construcţii – Arhitectură], 1983. 1–4. sz. 27–39. (B. Nagy M., *A barokk*).

Bernád, Rita; Kovács, Bálint *A szamosújvári örmény katolikus gyűjtőlevéltár Repertórium / Arhiva colectivă armeano-catolică din Gherla. Repertoriu / The Armenian Catholic Collective Archive in Armenopolis. Repertory*, Budapest – Gyulafehérvár/Alba Iula – Leipzig, 2011 (Bernád, Kovács, *Repertórium*).

Bíró, Sándor, „The Nationalities Problem in Transylvania, 1867-1940: A Social History of the Romanian Minority Under Hungarian Rule, 1867-1918 and of the Hungarian Minority Under Romanian Rule, 1918-1940”, in *Atlantic Research and Publications*, Seria *Atlantic studies on society in change*, East European Monographs, 1992 (Bíró, *The Nationalities*).

Bodea, Mihaela, „Valoare în peisajul urban al Gherlei”, în *Revista Muzeelor şi Monumentelor - Monumente Istorice şi de Artă: RMM-MIA*, Anul XV, nr. în TOM: 1, 1984, pp. 27-29.

Bolovan, Ioan, „Contribuţii la cunoaşterea imaginarului social în revoluţia de la 1848 din Transilvania”, în *Identitate şi alteritate*, vol. 2, 1998, p. 184-207.

Borsi-Kálmán, Béla; Bíró, Sándor, *Hungarian exiles and the Romanian national movement, 1849-1867*, East European Monographs, 1992 (Borsi, Bíró, *Hungarian*).

Cândea, Virgil, *Mărturii româneşti peste hotare. Creaţii româneşti şi izvoare despre români în colecţii din străinătate*, Serie nouă, VI. 2, *Ungaria*, Editura Academiei Române, Bucureşti şi Muzeul Brăilei „Carol I”, Editura Istros, Brăila, 2018, Ed. Coord.: Ioana Feodorov şi Andrei Timotin, cu o prefaţă de Acad. Ioan-Aurel Pop. (Cândea, *Mărturii*).

Ciuhandu, Gheorghe, „Un popor pierdut: Armenii din regatul ungar. 0 pagina încheiată din «evoluţia» religioasă a statului ungar”, în: *Revista Teologică*, Sibiu, (1912), p. 176-180,

214-218 (Ciuhandu, *Un popor*).

Clark, Kenneth, *Civilizația: o perspectivă personală*, traducere în limba română și note de Berta Savu, Ed. Pandora M, București, 2024 (Clark, *Civilizația*).

Constante, Lena. *Evadarea tăcută: 3000 de zile singură în închisorile din România*; îngrijire de ed., studiu introd., note: Ioana Bot, București, Ed. Humanitas, 2023 (Constante, *Evadarea*).

Covrighian, Grigore, *Armenii din Elisabetopolul Transilvaniei* [în limba armeană], Viena, 1893, 1899, 1904.

Covrighian, Grigore, *Metropola armenilor din Transilvania* [în limba armeană], Viena, 1896 [Gherla].

Dahinten, Otto, „Geschichte der Stadt Bistritz in Siebenbürgen”, in *Studia Transylvanica. Ergänzungsbände des siebenbürgischen Archivs*, Bd 14, Köln – Weimar – Wien, Böhlau Verlag, 1988 (Dahinten, *Geschichte*).

Dédéyan, Gérard (Ed.), *Les Arméniens. Histoire d'une chrétienté*, Toulouse, 1990.

Drost-Abgarjan, Armenuhi, Bálint Kovács, Tibor Martí, *Catalogue of the Armenian Library in Elisabethopolis* (Armenian Cultural Heritage in the Carpathian Basin. Vol. 1.) General editors Bálint Kovács, István Monok, Stefan Troebst, Leipziger Universitätsverlag; Eszterházy Károly College, Leipzig, Eger, 2011 (Drost-Abgarjan, A.; Kovács, B.; Martí, T., *Catalogue*).

Dumitran, Ana; Hegedűs, Enikő; Rus, Vasile, *Fecioarele înlăcrimate ale Transilvaniei. Preliminarii la o istorie ilustrată a toleranței religioase*, Alba Iulia, Altip, 2011 (Dumitran, A.; Hegedűs, E.; Rus, V., *Fecioarele*).

Dumitran, Daniel, „Modernizare prin toleranță în principatul Transilvaniei? O dezbatere istoriografică”, în *Annales Universitatis Apulensis*, Series Historica, 16/I, 2012, pp. 357-367 (Dumitran, D., *Modernizare*).

Elefterescu, Emil, „Monografii din Ardeal. Orașele Dumbrăveni și Biertanul”, în *Răsăritul. Revistă pentru îndemnuri bune*, Chișinău și București, 1937, XIX, nr. 3-4, p.15-16 (Elefterescu, *Monografii*).

Gazdovitz, Nicolae, *Istoria armenilor din Transilvania*, București, Editura Ararat, 1996 (Gazdovitz, *Istoria*).

Grigorian, Tigran, *Istoria și cultura poporului armean*, Ed. Științifică, București, 1993.

Gudenus, János József, „Örmény eredetű Magyar nemesi családok genealógiája” [Genealogia familiilor nobiliare maghiare de origine armeană], Erdélyi Örmény Gyökerek Kulturális Egyesület Kiadó [Editura Asociației Culturale Rădăcini Armenești Transilvane], Budapest, 2010.

Furu, Árpád, „Népi építészeti kutatások Erdélyben 1989-tol napjainkig” / „Vernacular Architecture Research in Transylvania since 1989”, in *Transsylvania Nostra*, 2014, 2, pp.18-31 (Furu, A., *Népi építészeti*).

- Jinga, Victor, *Probleme fundamentale ale Transilvaniei*, Braşov, Ed. Muzeul Judeţean de Istorie, 1995 (Jinga, *Probleme*).
- Hönig, Roland, *Elisabethstadt in Siebenbürgen, eine Ortsmonographie aus sächsischer Sicht*, Aalen, 2001 (Hönig, R., *Elisabethstadt*).
- Iorga, Nicolae, „Cuvinte româneşti în dialectul Armenilor din Transilvania”, în *Dări de seamă, documente şi notiţe*, Revista Istorică 4-6 (1927), pp. 129-139.
- Gorovei, Ştefan, „Armenians from Moldavia in Transylvania, Hungary and the Larger World. A Case Study”, în *Studia Universitatis Babeş-Bolyai (SUBB) Historia*, 64 (1), 2019, pp. 87-122.
- Issekutz, Sarolta, *Örmény halottkultusz és temetkezés: Erzsébetváros és örmény katolikus temetője* [Ritualul funerar armean şi înmormântarea: Erzsébetváros şi cimitirul armeno-catolic], Budapest, Mackensen Kft, 2009. (Issekutz, Sarolta, *Örmény*)
- Jakab, Albert Zsolt – Peti, Lehel (Ed.), *Procese şi contexte social-identitare la minorităţile din România*, Editura Institutului pentru Studierea Problemelor Minorităţilor Naţionale, Kriterion, Cluj-Napoca, 2009.
- Kessler, Wolfgang, (Red.), *Gruppenautonomie in Siebenbürgen. 500 Jahre siebenbürgisch-sächsische Nationuniversität*, Siebenbürgisches Archiv: Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde, Köln-Wien, Böhlau Verlag, 1990 (Kessler, *Gruppenautonomie*).
- Kovács, Bálint „Über Rom nach Siebenbürgen. Der armenische Missionar Minas Barun und die Siebenbürger armenische Kirche in den ersten Jahrzehnten des 18. Jahrhunderts”, în *Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde*, 29 (2006), Heft 1, pp. 18-24 (Kovács, B., *Über Rom*).
- Idem*, „Az erdélyi örmény katolikus egyház és a Sacra Congregatio de Fide a 18. század első évtizedében” [Die siebenbürgische katholische Kirche und die Sacra Congregatio de Fide im ersten Jahrzehnt des 18. Jahrhunderts]. In: Öze Sándor – Kovács Bálint (szerk.): *Örmény diaszpóra a Kárpát-medencében* [Armenische Diaspora im Karpatenbecken], Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészeti-tudományi Kar, Piliscsaba, 2006, pp. 56–58 (Kovács, B., *Az erdélyi*).
- Kovács, Bálint, Pál Emese (Ed.), *Far Away from Mount Ararat, Armenian Culture in Carpathian Basin*, Joint exhibition of the Budapest History Museum and the Hungarian National Széchényi Library, 5 April to 15 September, 2013, Ed. National Széchényi Library (OSZK), Leipziger Universitätsverlag and Budapest History Museum (BTM), 2013 (Kovács, B., Pál, J., *Far Away*).
- Kovács, Zsolt, „«Beata Virgo Nostra Deésiensis». Despre cultul imaginilor miraculoase ale Maicii Domnului în biserica franciscană din Dej”, în *Studii de istoria artei. Volum dedicat profesorului Nicolae Sabău*, Cluj-Napoca, Ed. Argonaut, 2013, pp. 401-420 (Kovács, Z., *Beata Virgo*).
- Krikorian, Mesrob, K., *Die Armenische Kirche: Materialien zur armenischen Geschichte, Theologie und Kultur*. Lang, Frankfurt am Main, 2002.

Lukacsi, Chritophorus, *Historia Armenorum Transsilvaniae a primordiis gentis usque nostram memoriam e fontibus authenticis et documentis antea ineditis elaborata per Christophorum Lukacsi, Parohum Armenopolitanum*, Typis Congregationis Mechitharisticae, Viennae, 1859.

Marienburg, Lucas Joseph, *Geographie des Grossfürstenthums Siebenbürgen*, Bd.1-2, Hermannstadt, 1813 (Marienburg, *Geographie*).

Máté, Tamáska, *Armenian Townscapes in Transylvania*, Armenier Im Ostlichen Europa - Armenians in Eastern Europe, Band/Volume 6), Köln – Weimar – Wien, Böhlau Verlag, 2018 (Máté, T., *Armenian Townscapes*).

Mestugean, V., *Istoria Armenilor. I. Întocmită după nouăle cercetări istorice. De la origini până la Leon VI de Lusignan, ultimul rege al armenilor (1393). Cu numeroase ilustrații în text*, Institutul de Arte Grafice „H. Steinberg&Fiu”, București, 1923

Mestugean, V., *Istoria Armenilor. II. De la căderea Regatului până în zilele noastre, Cu ilustrații în text*, Institutul de Arte Grafice „Speranța”, București, 1926.

Mihădaș, Teohar, *Frumoasa risipă*, Ed. Dacia, Cluj, 1980 (Mihădaș, *Frumoasa*).

Munteanu-Beșliu, Petre, „Cercetări arheologice la biserica nobiliară, astăzi dispărută, de la Dumbrăveni, județul Sibiu”, în *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice* (BCMI), 1996, nr. 3-4, p. 49-56 (Munteanu-Beșliu, *Cercetări*).

Idem, „Die Kirche des Mittelalterlichen Eppeschorf”, în *Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde*, 19, 1, Jahrgang (1996). Heft 1, pp. 1-11 (Munteanu-Beșliu, *Die Kirche*).

Nagy, Gergely Domonkos, „Az erzsébetvárosi örmény nagytemplom – térszervezés és struktúra” [Marea biserică armeană din Erzsébetváros - organizare și structură spațială], în Orbán, János: *Stílusok, művek, mesterek. Erdély művészete 1690–1848 között. Tanulmányok B. Nagy Margit tiszteletére* [Stiluri, opere, maeștri. Artă Transilvaniei între 1690–1848. Studii în onoarea lui B. Nagy, Margit], Marosvásárhely – Kolozsvár [Târgu Mureș – Cluj], 2011, pp. 73-84 (Nagy, *Az erzsébetvárosi*).

Nastasă, Lucian (ed.), *Armenii din nord-vestul Transilvaniei în anii instaurării comunismului (1945-1953). Mărturii documentare*, în seria „Diversitate Etnoculturală în România”, Cluj-Napoca, Fundația Centrul de Resurse pentru Diversitate Etnoculturală (CRDE), 2008.

Nastasă, Lucian, „Sfârșit de istorie. Evreii din România (1945-1965)”, în Jakab Albert Zsolt – Peti Lehel (Ed.), *Procese și contexte social-identitare la minoritățile din România*, Editura Institutului pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale, Kriterion, Cluj-Napoca, 2009, pp. 159-203.

Nedelcu, Nicolae, „Lecția de istorie dumbrăveană” în *Dumbrăveniul Cultural*, Publicație a Despărțământului Astra “Timotei Cipariu” Dumbrăveni – 2014, Anul 2014, Nr. 1., pp. 23-31.

Nedelcu N., Nicolae, *Istorie Dumbrăveană*, Sighișoara, 2016.

Pál, Judit, *Armeni în Transilvania. Contribuții la procesul de urbanizare și dezvoltare economică a provinciei / Armenians in Transylvania. Their Contribution to the Urbanization and Economic Development of the Province*, Institutul Cultural Român,

Centrul de Studii Transilvane, Cluj Napoca, 2005 (Pál, J., *Armeni*).

Eadem, „Az örmények integrálódása és az örménykép változásai Erdélyben a 18–19. Században” [Die Integration der Armenier und die Veränderungen im Bild des Armeniertums im Siebenbürgen des 18./19. Jahrhunderts], In: Öze Sándor – Kovács Bálint (szerk.): *Örmény diaszpóra a Kárpát-medencében*, I., Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész-tudományi Kar, Piliscsaba, 2006, pp. 77-85 (Pál, J., *Az örmények*).

Eadem, „Az erdélyi örmény népesség számának alakulása és szerkezete a 18. Században” [Die zahlenmäßige und strukturelle Entwicklung der siebenbürgischen armenischen Bevölkerung im 18. Jahrhundert]. In: Öze Sándor – Kovács Bálint (szerk.): *Örmény diaszpóra a Kárpát-medencében*, II., Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész-tudományi Kar, Piliscsaba, 2006, p. 27–38 (Pál, J., *Az erdélyi örmény*).

Eadem, *Örmény katolikus templomi berendezések Erdélyben* [Arta liturgică a bisericilor armene din Transilvania], Ed. Polis Book - Asociația Muzeelor Transilvaniei, Cluj, 2015 (Pál, J., *Örmény katolikus*).

Pascu, Ștefan, Cheresteșiu, Victor (Red.), *Revoluția de la 1848–1849 din Transilvania* I. 8 martie – 18 aprilie, Ed. Academiei R.S.R. București. 1977 (Pascu, Cheresteșiu, *Revoluția*).

Polyák, Mariann, „Ávedik Lukács (1847–1909), Erzsébetváros történetírója” [Lukács Ávedik (1847–1909), historian of Erzsébetváros], In: Öze Sándor – Kovács Bálint (szerk.): *Örmény diaszpóra a Kárpát-medencében* [Armenische Diaspora im Karpatenbecken], Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész-tudományi Kar, Piliscsaba, 2006, pp. 83–125.

Pop, Ioan-Aurel, Bolovan, Ioan, *Istoria Transilvaniei*, ediția a II-a, revăzută și adăugită, Cluj-Napoca, 2016. (Pop, Bolovan, *Istoria Transilvaniei*)

Pop, Ioan-Aurel, Năgler, Thomas, Magyari András (Coordinators), *The History of Transylvania*, vol. II (from 1541 to 1711), Cluj-Napoca, 2009.

Pop, Ioan-Aurel, Năgler, Thomas, Magyari András (Coordinators), *The History of Transylvania*, vol. III (From 1711 to 1918), Cluj-Napoca, 2010. (Pop, Năgler, Magyari, *The History III*)

Pop, Virgil, *Armenopolis – oraș baroc*, Ed. Accent, Cluj, 2002 (Pop, *Armenopolis*).

Postăvaru, Iozefina, „Orașul Dumbrăveni, jud. Sibiu. Un sit urban istoric neprotejat”, în *Monumentul. Lucrările celei de-a XI-a ediții a Simpozionului național „Monumentul. Tradiție și viitor”*, Iași, 2009, partea I, Iași, 2010, p. 237-261 (Postăvaru, *Orașul Dumbrăveni*).

Eadem, „Reflexe ale conviețuirii dintre sași și români în configurația satului Feldioara, jud. Brașov”, în *Circulația influențelor culturale reciproce între români și sași în sud-estul Transilvaniei, reflectată în arhitectura vernaculară și evoluția contemporană a satelor din județele Sibiu și Brașov*, Ed. Universitară „Ion Mincu” – București, 2004, p.47-53 (Postăvaru, *Reflexe*).

Eadem, „Suburbiile istorice ale Brașovului. Interferențe etnice în arhitectura vernaculară”, în *Arhitectura vernaculară în regiuni multiculturale*, Ed. Utilitas, Cluj, 2009 (Postăvaru,

Suburbiile).

Eadem, „Nașterea unui muzeu armean”, *Ararat. Periodic al Uniunii Armenilor din România*, nr. 8, 5 August, 2010 (Postăvaru, *Nașterea unui muzeu*).

Puia, Daniela Maria, *Arhitectura urbană în Transilvania în perioada interbelică*, cu o prefață de dr. arh. Nicolae Lascu, Editura „Pro Cultura”, București, 2020.

Roth, Harald, *Kleine Geschichte Siebenbürgens*, Köln – Weimar – Wien, Böhlau Verlag, 2003 (Roth, *Kleine Geschichte*).

Sabău, Nicolae, „Mathias Veress, un Pictor clujean din secolul al XVIII-lea”, în *Studii și Cercetări de Istoria Artei – SCIA*, 1, 1970, pp. 113-121. (Sabău, Mathias Veress)

Sabău, Nicolae, „Precizări iconografice asupra temei «Caritatea Sf. Ecaterina» în pictura barocă central europeană”, în *Studii și Cercetări de Istoria Artei – SCIA*, 2, 1975, pp. 188-200. (Sabău, Precizări)

Sabău, Nicolae, „Bisericile armenesti din Dumbrăveni”, în ANI. Anuar de cultură armenescă, anul II–III (serie nouă), 1995–1996, pp. 49-54. (Sabău, Bisericile)

Sabău, Nicolae, *Metamorfoze ale barocului transilvan*, Vol. II. *Pictura*, Cluj-Napoca, 2005, Editura Mega, (Sabău, *Metamorfoze*).

Sabău, Nicolae, „Icon lacrymans: de la Hodighitria Niculei la Vera Effigies B(eatae) V(irginis) Mariae Flentis Claudiopol[i]”, în *Ars Transsilvaniae*, vol. XVIII, 2008, pp. 151-169 (Sabău, *Icon lacrymans*).

Sabău, Nicolae, „Prolegomena to the Iconography of Baroque Sculpture” in *Transylvania, Transylvanian Review*, Volume XI, No. 1, Spring, 2002, Romanian Cultural Foundation, Center for Transylvanian Studies, pp. 21-49. (Sabău, Prolegomena)

Sabău, Nicolae, „Gherla. Aspecte istorico artistice ale dezvoltării orașului” în *Revista Muzeelor și Monumentelor - Monumente Istorice și de Artă: RMM-MIA*, Anul XV, nr. în TOM: 1, 1984, pp. 17-27. (Sabău, Gherla)

Sabău, Nicolae, „Observații asupra picturii de altar din bisericile armeno-catolice din Transilvania” [Some Remarks Regarding the Altar Paintings in Armenian Catholic Churches in Transylvania], în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai*, Historia Artium 1, vol. 61 (XLI), 2016, pp. 5-49 (Sabău, *Observații*).

Schünemann, Konrad, „Die Armenier in der Bevölkerungspolitik Maria Theresias”, în *Jahrbuch des Graf Kuno Klebelsberg Instituts für ungarische Geschichtsforschung in Wien*, 3 (1933), pp. 212-242 (Schünemann, *Die Armenier*).

Selian, Sergiu, „Bisericile armenesti din Romania”, în *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice (BCMI)*, 2 (1991), pp. 16-23 (Selian, *Bisericile*).

Siruni, H. D. J., *Bibliografia studiilor armenesti din România*, Cartea Românească, București, 1940. (Siruni, Bibliografia).

Suciu, Coriolan, *Județul Târnava Mică. Schiță monografică*. Prefectura județului Târnava-Mică, Blaj, Tip. „Lumina”, Miron Roșu, 1943

Szongott, Kristóf, *Szamosújvár szabad királyi város monográfiája 1700-1900* [Monografia orașului liber regesc Gherla], vol. I, II, III, Szamosújvár [Gherla], 1901-1903 (Szongott, K., *Monográfiája*).

Szongott, Kristóf, Genealogia familiilor armene din Transilvania luând în considerare înrudirea dintre ele și etimologia numelor de familie și a celor de botez utilizând izvoare originale și inedite, trad. Andrea Ghiță; cuv. înainte: Lucian Nastasă-Kovacs, București, Ed. Ararat, 2016. (Szongott, K., *Genealogia*).

Tempianu, Radu, *Localitatea Dumbrăveni. Studiu geografic complex. Obiectiv de acțiuni didactice, științifice și practic-aplicative cu elevii*. Lucrare pentru gradul I, Conducător Științific Lector Universitar Petru Tudoran, Cluj-Napoca, 1980 (dactilografiat). (Tempianu, *Localitatea Dumbrăveni*).

Teutsch, Friedrich, *Geschichte der Siebenbürger Sachsen für das Sächsische Volk. Herausgegeben von F. Teutsch*, British Library, Historical Print Editions, 2011 (Teutsch, *Geschichte*).

Urkundenbuch, I–VI – Franz Zimmermann, Carl Werner (ed.), *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen, I*; Franz Zimmermann, Carl Werner, Georg Müller (ed.), *II–III*; Gustav Gündisch (ed.), *IV–VI*, Sibiu, 1892–1937; Buc., 1975–1981.

Bibliografie online

Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen

<https://siebenbuergenurkundenbuch.ub.rptu.de/catalog>

Erdély, Bánság és Partium történeti és közigazgatási helységnévtára [Dicționarul istoric și administrativ al localităților din Transilvania, Banat și Partium].

<https://www.arcanum.com/ro/online-kiadvanyok/ErdelyHelysegnevTar-erdely-bansag-es-partium-torteneti-es-kozigazgatasi-helysegnevtara-1/telepulesek-1C9/d-875/dumbraveni-969/>

Báró, Forster Gyula, *Magyarország műemlékei 2.* [Monumentele Ungariei, Vol. 2.], Budapest, 1905;

https://library.hungaricana.hu/hu/view/SZAK_KOHI_Sk_1905_Gerecze_2/?pg=455&layout=s

https://library.hungaricana.hu/hu/view/SZAK_KOHI_Sk_1905_Gerecze_2/?pg=227&layout=s

https://library.hungaricana.hu/en/view/SZTNH_KozpontiErtesito_1891_1/” Központi Értesítő, 1891 (16. évfolyam, 1. félév)

[Buletinul Central, 1891 (anul 16, semestrul 1)].

Muzeul Armenilor Transilvăneni

<https://www.primariadumbraveni.ro/muzeu/>

https://www.facebook.com/casteldumbraveni/?locale=ro_RO

Kornél, Nagy, *The Church-Union of the Armenians in Transylvania (1685–1715)*, eISBN 978-3-666-50354-2, ISBN 978-3-525-50354-6, pages 251.

<https://www.vr-elibrary.de/doi/book/10.13109/9783666503542>

Kornél, Nagy (2020) „The History of Ecclesiastical Conflict within the Armenian Community of Transylvania (1697–1700): Bishop Oxendio Virziresco and the ‘Elia Mendrul’ Case”, în *Eastern Theological Journal*, 6 (2). pp. 179-221. ISSN 2416-2213; <https://real.mtak.hu/id/eprint/190810>.

“http://adevarul.ro/life-style/travel/dumbraveni-catedrala-castel-multebagaje-1_50b4ffeb7c42d5a663a4ecbf/index.html” *Dumbrăveni. O catedrală. Un castel. Multe bagaje*. | Răzvan Năstase, 27 noiembrie 2012, Adevărul